BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL XAVFSIZ TA’LIM MUHITINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Axmadjonova Sevinch Farxodjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo’nalishi
2-bosqich magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil, mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda emotsional xavfsiz ta’lim muhitining o‘rni hamda pedagogik-psixologik ahamiyati keng ko‘lamda yoritilgan. Dars jarayonida psixologik erkinlik yaratish, «xato qilishdan qo‘rqmaslik» muhitini qaror toptirish, avtoritar va emotsional xavfsiz ta’lim muhitlarining o‘quvchi kognitiv faoliyatiga ta’sirini solishtirma tahlil qilish hamda o‘ylanib olish vaqtini (Wait-time) ta’minlash bo‘yicha chuqurlashtirilgan amaliy-metodik tavsiyalar va pedagogik mexanizmlar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar. *Boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, emotsional xavfsiz muhit, psixologik erkinlik, o‘ylanib olish vaqti (Wait-time), kognitiv faollik, empatiya, pedagogik muloqot, yaqin rivojlanish zonasi.*

Аннотация. *В данной статье подробно освещаются роль и педагогико-психологическое значение эмоционально безопасной образовательной среды в формировании навыков самостоятельного, логического и критического мышления у учащихся начальных классов. Разработаны углубленные методические рекомендации и педагогические механизмы по созданию психологической свободы в учебном процессе, формированию атмосферы «не боязни совершить ошибку», сравнительному анализу влияния авторитарной и эмоционально безопасной среды на познавательную активность учащихся, а также обеспечению времени на размышления (Wait-time).*

Ключевые слова. *Начальное образование, самостоятельное мышление, эмоционально безопасная среда, психологическая свобода, время на размышления (Wait-time), познавательная активность, эмпатия, педагогическое общение, Зона ближайшего развития.*

Abstract. *This article comprehensively outlines the role and pedagogical-psychological significance of an emotionally safe learning environment in developing independent, logical, and critical thinking skills in primary school students. In-depth methodological recommendations and pedagogical mechanisms have been developed for fostering psychological freedom in the classroom, encouraging an atmosphere where students are not afraid of making mistakes, conducting a comparative analysis of the impact of authoritarian versus emotionally safe environments on cognitive activity, and providing reflection time (Wait-time).*

Keywords. *Primary education, independent thinking, emotionally safe environment, psychological freedom, reflection time (Wait-time), cognitive activity, empathy, pedagogical communication, Zone of Proximal Development.*

KIRISH VA TADQIQOTNING DOLZARBLIGI

Zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlarning markazida ta’lim oluvchi shaxsini har taraflama rivojlantirish, unda XXI asrning asosiy ko‘nikmalari hisoblangan tanqidiy, mantiqiy va kreativ fikrlash salohiyatini shakllantirish masalasi turadi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni hamda Milliy o‘quv dasturida ham boshlang‘ich ta’limdanoq o‘quvchini passiv axborot qabul qiluvchi tinglovchidan biluvchan va faol izlanuvchiga aylantirish ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Boshlang‘ich sinf yoshi (7–10 yosh) inson kognitiv va shaxsiy rivojlanishida alohida nozik va mas’uliyatli bosqich hisoblanadi. Bu davrda o‘quvchilarning fikrlash faoliyati shakllanib boradi, mantiqiy xulosalar chiqarish hamda shaxsiy nuqtayi nazarni bayon etish poydevori qo‘yiladi. Biroq ta’lim amaliyotida ushbu jarayon faqatgina o‘quv topshiriqlari va metodik usullarga emas, balki eng avvalo sinf xonasida yaratilgan emotsional va psixologik muhitga bevosita bog‘liqligi ko‘pincha yetarlicha baholanmaydi.

Emotsional xavfsiz ta’lim muhiti — bu o‘quvchi o‘z fikri, taxmin va mulohazalarini tanqid qilinishdan, kamsitilishdan yoki atrofdagilarning kulgisiga qolishdan qo‘rqmasdan erkin bayon eta oladigan, xato qilishni ta’lim jarayonining tabiiy qismi sifatida anglaydigan hamda o‘qituvchi va tengdoshlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan psixologik sharoitdir. Ushbu muhit shakllanmagan joyda hech qanday ilg‘or pedagogik texnologiya kutilgan kognitiv samarani bera olmaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlash faoliyatini rivojlantirishda emotsional muhitning o‘rnini fundamental psixologik va pedagogik nazariyalar

orqali asoslash mumkin. Atoqli psixolog L.S. Vigotskiyning «Yaqin rivojlanish zonasi» (Зона ближайшего развития) konsepsiyasiga ko‘ra, bola rivojlanishi ikki darajada kechadi: mustaqil bajara oladigan mavjud rivojlanish darajasi va kattalar (o‘qituvchi) yordamida erishadigan imkoniyatlar darajasi. L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, o‘quvchining ushbu rivojlanish zonasiga kirishi va murakkab kognitiv vazifalarni hal etishi uchun u o‘zini emotsional va psixologik jihatdan xavfsiz his etishi lozim. Qo‘rquv va xavotir muhitida bolaning psixik faolligi to‘silib qoladi.

Shuningdek, K. Rojers va A. Maslouning gumanistik psixologiya nazariyasida ham insonning ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun uning fundamental ehtiyoji bo‘lmish xavfsizlik va tan olinish ehtiyojlari qondirilgan bo‘lishi shartligi uqtiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida «Mening fikrim muhim», «Men xato qilsam ham, meni kamsitishmaydi» degan ichki ishonch shakllanmas ekan, unda mustaqil mushohada yuritish va tavakkal qilib yangi g‘oyalarni ilgari surish jasorati paydo bo‘lmaydi.

Nevropsixologik tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatadiki, inson miyasi kuchli stress va xavotir jarayonida faqatgina himoyalanish (qochish yoki jim turish) rejimida ishlaydi. Bu holatda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va ijodkorlik uchun mas’ul bo‘lgan bosh miya po‘stloq qismi (prefrontal korteks) faoliyati pasayadi. Natijada o‘quvchi biladigan narsasini ham ayta olmaydi, tashqi ta’sirga passiv bo‘ysunuvchi shaxsga aylanadi.

AVTORITAR VA EMOTSIONAL XAVFSIZ TA’LIM MUHITLARINING SOLISHTIRMA TAHLILI

Boshlang‘ich sinflardagi an’anaviy (avtoritar) va zamonaviy (emotsional xavfsiz) ta’lim muhitlarining o‘quvchi fikrlash faoliyatiga ta’sirini tushunish uchun ularni quyidagi indikatorlar bo‘yicha solishtirish lozim:

Baholash mezoni	Avtoritar ta’lim muhiti	Emotsional xavfsiz ta’lim muhiti
O‘quvchining xatoga munosabati	Xato qilishdan qo‘rqadi, tanqid va jazodan xavotirlanadi.	Xatoni izlanish va o‘rganishning tabiiy bosqichi deb biladi.
Pedagogik muloqot uslubi	O‘qituvchi monologi, buyruq va taqiqlar ustunligi.	Hamkorlik, teng muloqot, empatiya va ijobiy rag‘bat.
Fikrlash xarakteri	Shtampli, tayyor qoidalarni takrorlovchi, passiv.	Mustaqil, mantiqiy, tanqidiy va kreativ mushohada.
O‘quvchining darsdagi o‘rni	Tashqi ta’sirlarni qabul qiluvchi ob’yekt.	Bilish faoliyatining faol sub’yekti va muallifi.

SINFDA EMOTSIONAL XAVFSIZ TA'LIM MUHITINI YARATISHNING AMALIY-METODIK MEXANIZMLARI

Boshlang'ich sinf darslarida (Ona tili va o'qish savodxonligi, Matematika, Tabiatshunoslik) o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan emotsional xavfsiz muhitni shakllantirish uchun quyidagi amaliy va pedagogik mexanizmlarni amaliyotga tatbiq etish tavsiya etiladi:

1) O'ylanib olish vaqtini (Wait-Time) ta'minlash va uning metodik samaradorligi:

Pedagogik amaliyot tahlillari shuni ko'rsatadiki, odatda o'qituvchilar savol berganlaridan so'ng o'quvchining javobini o'rtacha 1 soniya kutadilar. Agar javob bo'lmasa, savolni boshqa o'quvchiga beradilar yoki javobni o'zlari aytib qo'yadilar. Bu holat sekin fikrlaydigan, lekin chuqur mushohada yuritadigan o'quvchilarda emotsional bosim va o'ziga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

O'ylanib olish vaqtini (Wait-time) kamida 3–5 soniyaga uzaytirish quyidagi ijobiy kognitiv va emotsional o'zgarishlarga olib keladi:

• O'quvchilarning javob berish faolligi va ishtiroki 30–40% ga oshadi;

• Bir so'zli yoki yuzaki javoblar o'rniga to'liq, mantiqiy va dalillangan javoblar ulushi keskin ko'payadi;

• O'zining bilish imkoniyatiga ishonchi past bo'lgan o'quvchilar ham muloqotga kirisha boshlaydi;

• Sinfda shoshma-shosharlik va xavotir o'rnini bosiqlik va o'ylangan mantiqiy muhit egallaydi.

2) «Xatosiz ta'lim» va konstruktiv qayta aloqa tamoyili:

O'qituvchi dars jarayonida o'quvchining noto'g'ri javobiga «Yo'q, noto'g'ri!», «O'tir, bilmaysan!» kabi emotsional salbiy munosabat bildirishdan mutlaqo voz kechishi shart. Buning o'rniga konstruktiv va qo'llab-quvvatlovchi qayta aloqa usullaridan foydalanish lozim. Misol uchun: «Sening fikringda ham ma'lum bir mantiq bor, lekin kel buni boshqa tomondan ham ko'rib chiqaylik», «Ushbu javobga kelishingga nima sabab bo'ldi?», «Ajoyib mulohaza, yana kimda boshqacha taxmin bor?» degan yo'naltiruvchi savollar o'quvchida fikrlash jarayonini davom ettirishga rag'bat beradi.

3) Empatiya va psixologik qo'llab-quvvatlash texnikalari:

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars davomida har bir o'quvchining emotsional holatini his eta olishi (empatiya) zarur. Fikr bildirishda qiynalayotgan bolaga nigoh, tabassum yoki rag'batlantiruvchi so'zlar («Shoshilma, men seni tinglayapman», «Sening javobing biz uchun qiziq») orqali emotsional yordam ko'rsatish uning psixologik to'siqlarini yengishga ko'maklashadi.

XULOSA VA METODIK TAVSIYALAR

O‘tkazilgan nazariy-metodik tadqiqot va tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash kompetensiyasini shakllantirish shunchaki metodik mashqlar majmuasi emas, balki birinchi navbatda sinfdagi emotsional xavfsiz va psixologik erkin ta’lim muhiti bilan belgilanishi isbotlandi.

2. Qo‘rquv va avtoritarizm o‘quvchining kognitiv faolligini to‘suvchi asosiy omil bo‘lsa, emotsional xavfsizlik, empatiya hamda «xato qilish huquqi»ning tan olinishi bolada muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va shaxsiy nuqtayi nazarini shakllantirishga zamin yaratadi.

3. Dars jarayonida o‘ylanib olish vaqtini (Wait-time) kamida 3–5 soniyaga uzaytirish hamda ijobiy qayta aloqani yo‘lga qo‘yish o‘quvchilarning fikrlash chuqurligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini sezilarli darajada oshiradi.

O‘qituvchilar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar:

• Boshlang‘ich sinf darslarida avtoritar baholash usullaridan voz kechib, shakllantiruvchi (formativ) va rag‘batlantiruvchi baholash tizimini keng joriy etish;

• O‘qituvchilar malakasini oshirish kurslarida «Ta’limda emotsional intellekt va psixologik xavfsizlik» modul mashg‘ulotlarini ko‘paytirish;

• Dars ishlanmalarini tuzishda nafaqat ta’limiy va tarbiyaviy maqsadlarni, balki darsning emotsional-psixologik muhitini rejalashtirish tamoyilini kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **O‘zbekiston Respublikasi.** «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun. – 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son. – Toshkent, 2020.

2. **Hamroyev A.R.** Boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish: ped. fan. dokt. (DSc) diss. avtoref. – Buxoro, 2020. – 78 b.

3. **Mavlonova R.A., Tureva O.** Pedagogika: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002. – 256 b.

4. **Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova H.** va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi: darslik. – Toshkent: NOSHIR, 2009. – 352 b.

5. **Выготский Л.С.** Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 2005. – 352 с.

6. **Роджерс К.** Взгляд на психотерапию. Становление человека. – Москва: Прогресс, 1994. – 480 с.

7. **Bybee R.W.** The BSCS 5E Instructional Model: Creating Teachable Moments. – Arlington: NSTA Press, 2015. – 118 p.